

Філософія релігії

- Поняття і проблемна сфера філософії релігії
- Поняття феномену релігії
- Філософські концепції природи релігії
- Основні елементи та структура релігії
- Буття Бога у філософській інтерпретації

Поняття і проблемна сфера філософії релігії

Релігійною називається філософія, основоположні ідеї якої визначені релігійним світорозумінням. Це насамперед ідея Бога як надприродної особи, яка створила світ і людину, володарює над ними. Ця ідея розробляється і конкретизується в таких вченнях як креаціонізм (лат. *creare* — творити), тобто вчення про божественне творення, провіденціалізм (лат. *providentia* — передбачення) — вчення про те, що Бог передбачає і передвизначає перебіг усіх подій у світі, в людській історії та в житті кожної окремої людини. Це також есхатологія (грец. *eschatos* — останній, кінцевий) — вчення про кінцеву долю світу і людини, про кінець світу, який рано чи пізно настане.

***Філософія релігії** — сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їхньої природи, сутності та сенсу*

Експлікація філософії релігії як спеціальної предметної області філософствування відбувається в XVIII-XIX ст. завдяки працям голландського філософа Б. Спінози, англійського філософа Д. Юма, французького філософа П.А. Гольбаха, німецького філософа І. Канта, німецького протестантського теолога і філософа Ф. Шлейермахера, німецьких філософів І. Г. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля, Л.А. Фейєрбаха, К. Маркса, Ф. Енгельса, Е. Гартмана, голландського теолога та історика релігії К.П. Тіле, датського теолога і філософа С. К'єркегора, російського філософа В.С. Соловйова та ін

Філософія релігії вивчає сутність й природу релігії, тлумачить основні ідеї та принципи, на яких вона заснована (основна причина існування світу, можливість безсмертя людської душі, співвідношення душі й тіла).

Форми філософської критики можуть різнитися — пантеїзм (Б.Спіноза), деїзм (Дж. Локк, Ф. Вольтер), скептицизм (І. Кант), атеїзм (П. Гольбах, Б. Рассел).

У *пантеїзмі* Бог ототожнюється зі світом, природою. Його прибічники розглядають Бога не як надприродну особу, а як абсолютний (безособовий) дух, злитий з природою у єдине ціле.

У *деїзмі* Бог постає безособистісною першопричиною світу, тобто вищим розумом, з діяльністю якого пов'язане творення світу. Але Бог після створення світу не втручається в процеси і явища, що в ньому відбуваються.

Атеїзм як найбільш послідовна критика релігії заперечує існування Бога, потойбічного світу, безсмертя людської душі та інші основоположні принципи релігії. Він стверджує, що релігія вигадана самими людьми і як наслідок їхнього безсилля перед силами природи й віддзеркалення певної системи соціальних відносин. Світ же не створений ніким, і одвічно функціонує за своїми власними природними законами, підвладний пізнанню й перетворенню з боку людини, котра спирається лише на власний розум. У західній інтелектуальній традиції прийнято поруч із атеїзмом, як занадто радикальною позицією, ставити агностицизм — твердження про відсутність переконливих доказів, на підставі яких можна дійти висновку — існує Бог чи ні.

Особлива роль у розвитку філософії релігії належить Юму, Канту і Гегелю, творчість яких істотно вплинула на зміст і напрями сучасних філософських теорій релігії. Зрозуміти їх концепції, на думку Дж. Коллінза, означає вловити ті основні моменти, через співвідношення з якими минулі спроби набувають певної орієнтації, а пізніші теорії набувають філософську основу. У них філософія релігії досягає повноліття й посідає належне місце серед основних частин філософії. Найбільше це стосується лекцій з філософії релігії Гегеля. Вони містять грандіозну для свого часу спробу осмислити історію релігійних вірувань від так званих природних релігій (в яких ідея Бога постає як абсолютна сила природи, перед якою людина усвідомлює себе убогою) до світових релігій, зокрема християнства, яке Гегель називає абсолютною і нескінченною релігією, яка вже не може бути перевершеною, де нарешті відбулося примирення Бога і людини, де релігія досягла самосвідомості.

Починаючи з Нового часу, у філософії релігії виокремлюються два чітко окреслених напрями, варіанти її існування й розвитку: філософське дослідження релігії та філософська теологія. Звідси й беруть початок дві основні сучасні форми філософії релігії: філософське релігієзнавство і філософська теологія.

Філософське релігієзнавство основну увагу звертає на релігійне ставлення людини до дійсності, передусім до Божої реальності, а *філософська теологія* апелює до конструктивного осмислення основного об'єкта релігії — реальності Бога. Незважаючи на деяку специфічність акцентів, їх не слід характеризувати тільки як філософування про релігію чи як філософування про Бога. Обидві форми взаємопов'язані: філософське дослідження релігії не може не стосуватися об'єкта релігії, а філософська теологія завжди передбачає певну концептуалізацію дійсного чи нормативного ставлення людини до Бога..

До неї входять розділи:

- догматика – системний виклад положень, які вважаються істинними;
- моральне богослов'я, екзегетика – тлумачення біблійних текстів;
- літургія – теорія богослужіння;
- каноніка – теорія церковного права

Проблемні питання філософії релігії

- *Гносеологічні питання:* чи є релігійні міркування та висловлювання знаннями подібно до наукового знання про дійсність; якими категоріями можна передати релігійні вірування; чи є релігійні вірування раціональними; що є спільного між наукою і релігією.
- *Онтологічні питання:* проблеми ірраціонально-буттєвих витоків релігійної віри, сутності релігії, відношення людини до Бога, часу і вічності, “ніщо і абсолюту” , богопізнання, доказів буття Бога, існування священного тощо.

Однією з головних рис філософії релігії є її *людиномірність*, оскільки суттєвим у системі релігійного світовідчуття, світорозуміння і світоусвідомлення, у релігійному комплексі загалом є відношення «людина — надприродне». Звідси й роль і місце праксеології у філософії релігії, у функціонуванні її складників, зокрема питання сенсу життя, провіденції та свободи волі, священного і профанного, добра і зла, тобто діяльнісних аспектів функціонування феномену релігії (мотиви, особливості дій, наслідки реалізованих суб'єктом концептів та уявлень релігійного тощо).

Поняття феномену релігії

Слово "релігія" латиною означає благочестя, святиня, предмет культу, що співвідноситься з чимось вищим, святим, надлюдським у житті людини. Це абсолютне, святе називають Богом, Божеством, хоча кожна окрема релігія по-своєму іменує цю вищу силу. Не існує релігії без Бога, тобто уявлення про Бога. Бог є початком і сенсом будь-якої релігії.

Релігія — не тільки уявлення про Бога, не тільки форма свідомості. Це й реальне життя, дії людей: культ, богослужіння, церковна організація, форми і принципи організації суспільного життя, що певною мірою ґрунтуються на релігійних засадах.

Релігія — духовний феномен, що виражає віру людини в надприродне Начало — джерело буття всього існуючого, яке є для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ

Філософські концепції природи релігії

Релігієзнавство здійснює аналіз феномену релігії, апелюючи здебільшого до логіко-теоретичних критеріїв істини, спираючись при цьому на філософську теоретичну базу. Філософія, як відомо, осягає всі явища і процеси дійсності, а отже і релігію, з позицій вияву їх всезагальних принципів і законів, визначення сутності явищ і процесів. Такою є специфіка філософського підходу щодо релігії як об'єкта аналізу в найбільш узагальненому контексті. Оскільки філософія в реальному житті є синтезом багатьох учень, шкіл, течій, напрямів, які наповнювалися різним змістом, обумовленим конкретною епохою, існує багато різних підходів до оцінки сутності, природи релігії.

Серед поширених сучасних концепцій релігій помітне місце посідає так звана *біологічна*, або *натуралістична*, концепція, прихильники якої шукають релігійну основу в біологічних або біофізіологічних процесах людини. На їхню думку, такою основою є «ген релігійності», «релігійний інстинкт», «релігійне почуття», вона є психофізіологічною функцією організму, частиною природи людини, як, наприклад, сенсуальність тощо.

Один із засновників концепції *психології релігії* американський філософ-прагматист В. Джемс (1842—1910) трактував релігію як сукупність почуттів, дій і досвіду окремої особи, оскільки їхній зміст обумовлює її ставлення до Божества. Емоційна сфера психіки індивіда є лоном релігії. За Джемсом, почуття, емоційно-вольова сфера — найглибше джерело релігії, а філософські, богословські конструкції — лише вторинні надбудови. Оскільки в певні моменти життя релігійні почуття й переживання постають у формі духовного «рятівника», «опертя», вони, на думку Джемса, дуже цінні. Релігія робить для людини легким і радісним те, що за інших обставин є для неї тягарем суворої необхідності. Тобто релігія зміцнює засади людського духу, розширює параметри духовного життя.

Засновник *психоаналізу* Зигмунд Фрейд (1856—1939) також вважав релігію природним феноменом, людським продуктом. Він пов'язував її походження з беспорядністю у ній арсенал уявлень, які породжені потребою легше здолати людську безпомічність. Боги, зазначав учений, виконують своє триєдине завдання: нейтралізують жах перед природою, примиряють із грізним фатумом, що постає передусім в образі смерті, й винагороджують за страждання і поневіряння, які випадають на долю людини.

Він уподібнював індивідуальну релігійність персональному неврозу, а релігію — універсальному колективному неврозу. Він розглядав її як засіб захисту людини і суспільства від агресивних природних інстинктів. За Фрейдом, релігія виконує три функції:

- задовольняє допитливість людини, дає пояснення походження і розвитку світу;
- зменшує страх людей перед загрозами і мінливостями життя, вселяє впевненість у добрих наслідках, утішає у разі незгод і негараздів;
- проголошує заборони та обмеження.

Якщо у Фрейда базовим релігійним феноменом є індивідуальне несвідоме, то в К.-Г. Юнга (1875—1961) — колективне, змістом якого є архетипи (першообрази, першознаки) — одвічно наявні всезагальні образи, які можуть відкриватися свідомості уві сні, в містичному прозрінні, міфі, в релігійному уявленні тощо. Тому й релігія в його інтерпретації є особливою установкою людського розуму, уважним розглядом, спостереження за деякими динамічними факторами, під якими розуміють «сили» духів, демонів, богів, ідей, ідеалів, що виявлені людиною у своєму світі як особливо могутні й загрозливі; або такі, що здатні надати істотну допомогу, тому з ними слід рахуватися; або достатньо величні, прекрасні, осмислені, щоб благоговійно їх любити і поклонятися їм.

Основоположник *неофрейдизму* Е. Фромм (1900— 1980) не заперечує природних основ релігії, але водночас звертає увагу на зв'язок індивіда із зовнішнім світом, суспільством, де ці потреби задовольняються чи притлумлюються. Сучасна людина, вважає Фромм, живе в суспільстві тотального відчуження, яке й породжує суперечливість людського існування.

Релігія, за Фроммом, є формою осмислення людиною кардинальних смисложиттєвих проблем власного існування. Вона виникає одночасно із виокремленням людини з тваринного світу. Завдяки цьому акту людина назавжди стає рабом дихотомії свого існування, що виявляється у формі конфлікту душі й тіла, духовної сутності людини та її тваринної природи. Для досягнення повноти свого буття людині необхідна була орієнтація, опертя, якими і стала релігія.

Серед популярних *філософсько-соціологічних концепцій релігії* виокремлюється точка зору засновника соціології релігії німецького філософа і соціолога Макса Вебера (1864—1920), який характеризує релігію як спосіб надання сенсу соціальному діянню: як явище культури вона задає і підтримує відповідні сенси, вносячи «раціональність» у пояснення світу та в повсякденну етику. Продукуючи певну картину світу, релігія концентрує сенси, на її основі переживання світу переростає у світоусвідомлення, в якому предметам і явищам надається певний сенс. Неоднорідні елементи дійсності сплітаються у систематизований космос. Формується всезагальна мета, в основу якої покладено основоположну морально-релігійну ідею спасіння, нагороду за біди, негаразди, нещастя, які терпить людина в житті.

Релігія задає ієрархічно вибудовану систему норм, правил, відповідно до яких одні дії дозволені, інші — заборонені. У такий спосіб визначаються певні моральні позиції стосовно світу.

Основні елементи та структура релігії

Релігійна свідомість – це релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

Релігійна віра — це впевненість в реальному існуванні надприродних істот, особливих якостей у окремих предметів. На практиці це віра в святих, пророків, вчителів, священнослужителів, в можливість спілкування з духами, істинність догматів і релігійних текстів. В богословському розумінні релігійна віра виступає як вище виявлення людської свідомості, найвища цінність. Вірити можна в багатьох богів — політеїзм (давньогрецька релігія), або в одного — монотеїзм (Християнство).

Віра — це обґрунтоване сподівання того, на що надіються, чіткий вияв речей реальних, хоча й невидимих.

Релігійні почуття є індикатором ширості релігійних вірувань. Особливих релігійних почуттів не існує, це звичайні людські почуття, занурені в специфічну релігійну сферу, пов'язані з вірою в нереальний світ надприродного. У житті віруючий пізнає широку гаму звичайних людських почуттів, домінуючим серед яких є почуття страху, потім — розчулення, катарсису (очищення).

Релігійний культ — це основний елемент релігії, що відрізняє її від інших форм суспільної свідомості, соціальних інститутів. Його специфіка виявляється не в особливих характерах, предметах, об'єктах вірування, а в тому, що релігійні уявлення, образи, що належать до культової системи, набувають у ній символічного змісту і функціонують у соціальній взаємодії.

Релігійний культ — реалізація віри у діях груп, людей, індивідів.

Культова система є сукупністю певних обрядів, які виражають особливості релігійного культу.

Обряд — сукупність символічних індивідуальних або колективних дій, зумовлених звичаями, традиціями соціальної спільноти, що символізують певні ідеї, норми, ідеали та уявлення і спрямовані на встановлення певних взаємовідносин людини з надприродними об'єктами.

Молитва — вербальне (словесне) звертання людини до об'єкта своєї віри.

Молитви бувають колективні та індивідуальні. Відправлення їх здійснюється під час богослужіння у храмах, молитовних будинках, на цвинтарях. Богослужіння супроводжуються читанням священних книг, хоромим співом, проповідями. Значну роль у культовій системі відіграє естетичний чинник. За допомогою культових дій у свідомості віруючих відтворюються релігійні образи, внаслідок чого негативні емоції трансформуються в позитивні.

Релігійна діяльність. Наступним структурним елементом релігії є релігійна діяльність. Слід розрізняти нерелігійну і релігійну діяльність релігійних індивідів, груп, інститутів і організацій. Нерелігійна діяльність здійснюється у позарелігійних галузях - економічній, виробничій, фаховій, політичній, державній, художній, науковій. Вона може бути релігійно забарвлена, в якості одного з її мотивів може виступати релігійний мотив. Але за об'єктивним змістом, предметом і результатами - це позарелігійна діяльність.

Релігійні відносини. Відповідно до різноманітних видів діяльності складаються відносини позарелігійні і релігійні. Протягом виконання економічної, політичної, державної, просвітницької й іншої діяльності релігійні індивіди, групи, інститути вступають у відповідні цим видам активності зв'язки. У цих зв'язках можливий релігійний зміст, проте об'єктивно вони позарелігійні.

Релігійні організації. В якості інстанцій, які регламентують релігійну діяльність, виступають інститути й організації. Для "орієнтації" у позарелігійних галузях створюються економічні інститути (наприклад, "Банк святого духу" у Ватикані), політичні партії (християнські, ісламські та ін.), профспілки, жіночі, молодіжні та інші формування.

На основі вивчення християнства виділені такі **типи релігійних об'єднань**: церква, секта, деномінація, установлена секта, містерія та ін.

Церква являє собою об'єднання, приналежність до якого визначається, як правило, не вільним вибором індивіда, а традицією. Звідси визнання можливості кожної людини стати її членом. Члени церкви поділяються на духівництво і мирян. Позиції і ролі, ступені і градації упорядковані за ієрархічним та авторитарним принципами.

Секта виникає як опозиція щодо тих або інших релігійних напрямів. Для неї характерна претензія на винятковість своєї ролі, доктрини, ідейних принципів, цінностей, настанов. З цим пов'язані настрої виключності, а нерідко і тенденція до ізоляціонізму. Сильно виражене прагнення до духовного відродження. Інститут священства відсутній, лідерство вважаються харизматичним. Підкреслюється рівність усіх членів, оголошується принцип добровільності об'єднання, робиться акцент на "обертанні", що передує членству. Історична доля сект не однакова. Одні з них через певний час припиняють своє існування, інші перетворюються в інші типи.

Деномінація може розвиватися з інших типів об'єднань або укладатися з самого початку в такій якості. Її ідейні, культові та організаційні принципи формуються в опозиції до церкви і секти. Зберігаючи акцент на "обраності" членів, вона визнає можливість духовного відродження для будь-якого віруючого. Ізоляція від "світу" і замкнутість усередині релігійної групи не вважаються обов'язковими ознаками "щирої" релігійності. Хоча й висувається принцип постійного і суворо контрольованого членства, відповідно до якого карається активність, насамперед, у релігійній діяльності, спостерігається тенденція до єднання зі "світом", послідовники

Буття Бога у філософській інтерпретації

- *Онтологічний доказ.* Обґрунтовує існування Бога на основі його розуміння як реальності, нічого досконалішого від якої неможливо помислити. закликаються до активної участі в житті суспільства. Деномінації властива чітка організація як по горизонталі, так і по вертикалі
- *Космологічний доказ.* Його основоположна ідея полягає в тому, що Бог має існувати, тому що Всесвіт повинен був мати свій початок і здійснити це міг тільки Бог. «Доказ за першопричиною» міститься у «п'яти доказах», розроблених Фомаю Аквінським у праці «Summa Theologica». Його аргументація розпочинається з трактування змін (руху) у світі. Не викликає сумніву, твердить він, що все змінюється під дією чогось іншого. А ця зміна може статися лише тоді, коли існує щось таке, що справляє вплив на істинну сутність певної речі, досягнуто внаслідок змін.
- *Теологічний доказ.* У його основу існування Бога, який, за словами Канта, заслуговує на те, щоб про нього говорили з повагою, покладено ідею про те, що порядок в навколишній природі, Всесвіті загалом є результатом задуму і дії розумного всемогутнього зодчого.

Докази буття Бога

Ансельм Кентерберійський

У «Монологіні» — 3 докази існування Бога

- Все прагне до блага, Бог — найвище благо
- Бог є межа за величиною,
- Бог як абсолютно досконале замикає собою ієрархічну драбину прагнення істот до досконалості.

У «Прослогіні» дано головний (онтологічний) доказ — Бог є те, вище чого нічого не можна помислити.

Фома Аквінський

Космологічний містить 5 доказів існування Бога. Космологічний доказ був відомий раніше, але Тома Аквінський скріпив його аристотелізмом.

Ось ці докази існування Бога.

- Бог є першорушитель.
- Бог є діюча творча першопричина
- Бог є першотворець
- Бог є найвище благо та найвища досконалість
- Бог є найвища мета.